

A Shakespeare-mítoszon túl – egy magyar tudós a 17. századi Angliában

A napokban kapott nyilvánosságot a javaslat, amely a főtér egyik legértékesebb középkori műemlékét, az Erzsébet-házat Shakespeare Rómeó és Júlia című drámájával igyekszik összekapcsolni. A történet szerint a 450 évvel ezelőtt Nagybányán született, majd a 17. századi Londonban élt Bánfihunyadi Ötvös János valamilyen módon kapcsolatba hozható Shakespeare-rel, sőt amint Walter Übelhart fikciós regénye (Shakespeare árnyékában) sugallja, akár a híres tragédia megszületéséhez is köze lehetett. Nos, a történeti források ennél jóval árnyaltabb képet rajzolnak.

Szögezzük le rögtön az elején: Bánfihunyadi János valóban létezett, és a 17. századi London elismert személyisége, a Gresham College tanára volt. Shakespeare ugyanabban a korban és ugyanabban a városban élt és alkotott – ám a két életút között a jelenleg ismert levéltári és irodalomtörténeti források nem mutatnak igazolható kapcsolatot.

Az alábbi összefoglalóban nem a romantikus történetek cáfolatára vállalkoztam, hanem arra, hogy a nagybányai származású tudós nyomába eredve röviden bemutassam a Bánfihunyadi-kutatás jelenlegi állását, valamint az Erzsébet-ház történeti és építészeti hátterét – vagyis mindazt, amit a források alapján valóban tudunk róluk. A kérdés persze nem az, hogy a tények mellett szükség van-e legendákra. Hanem az, hogy szabad-e a fikciót történeti tényként értékesíteni, s hogy Nagybányának és az Erzsébet-háznak – amely a város egyik legkülönlegesebb középkori emléke – , szüksége van-e Shakespeare-re ahhoz, hogy értékes és értékesíthető legyen.

De lássuk mit tudunk először is Bánfihunyadi Ötvös Jánosról.

A nagybányai Scholától a londoni Gresham kollégiumig

Bánfihunyadi Ötvös János (1576–1646) – más néven John Huniades, vagy Hans Hungar – fiatalságáról kevés tény áll rendelkezésünkre. A Borovszky-féle „Szatmár vármegye monográfiája” (1908) az alábbi pár sorban emlékezik meg róla: „Bánfi-Hunyadi János, londoni tanár, szül. Nagybányán 1576-ban. A londoni Gresham College-on a mennyiségtan és vegytan tanára volt. 1650-ben vissza akart térni hazájába, de útközben meghalt.”

Ha mélyebbre ásunk az életrajzi adatai szerint éppen 450 évvel ezelőtt született tudós alkimista életében, már több a bizonytalanság, mint a bizonyosság. Talán Asszonypatakán (Rivulus Dominarum), azaz a mai Nagybányán született – talán nem. Születésének körülményeit nem ismerjük pontosan. Az biztosnak tekinthető, hogy édesapja Bánfihunyadi Mogyoró Benedek református püspök (superintendens) volt, akit 1595-ben választottak a Tiszán inneni református egyházkerület (vagyis Felső-Magyarország és Partium református gyülekezeteinek) vezetőjévé, Nagykárolyban. Nincs azonban adatunk arról, hogy a család Nagybányán élt volna, arra még kevésbé, hogy esetleg épp az Erzsébet-házban. A legvalószínűbb, hogy az ifjú Bánfihunyadi

diákként, vagy ötvös tanonckén került Nagybányára s lett a Magyar Királyság egyik legjelentősebb bányavárosában „aurifaber”, vagyis aranyműves.

A szerep amelyet a 16. század végi Nagybánya betöltött különösen Felső-Magyarország és Erdély bányászatának tekintetében, nem csak gazdasági fellendülést biztosított számára, de a közép-európai tudományos hálózatokba is bekapcsolta. Ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy a reformáció után alapított és 1547-től 1745-ig fennálló híres nagybányai Schola Rivulina diákjai közül a jelesebbeket a városi tanács saját költségén külföldi egyetemekre küldte, ők pedig peregrinációjuk során tudományos kapcsolatokat is építettek, s mint a később ugyancsak Nagybányáról induló Misztótfalusi Kis Miklós, gyakran tartósan külföldön is maradtak.

Maga Bánfihunyadi János feltehetőleg ugyancsak a Schola Rivulinába tanult először, majd innen indult európai tanulmányútra. Első külföldi éveivel kapcsolatban Balogh Béla és Oszóczki Kálmán „A nagybányai ötvöscéh a XV–XVII. században” címmel 1979-ben megjelent tanulmánya nyújt kapaszkodót, amelynek adatgyűjtése során Hunyadi Ötvös János két levélmásolatát találták meg a városi levéltár protokollumában (Kassa, 1606 és London, 1613).

Az első, 1606. május 3-án kelt levélben Bánfihunyadi tudatta sógorával, hogy Kassát elhagyni készül. A kassai ötvösökre a legnagyobb vonzerőt Prága gyakorolta, így feltételezhető, hogy 1606-tól Bánfihunyadi egy ideig Prágában tartózkodott, valamelyik itteni bolthajtásos ötvösműhelyben kapott mélyebb betekintést az alkímia „vegykonyhájába”. Az alkímia ekkor nem pusztán aranycsinálást jelentett, hanem a gyógyszerkészítés és az anyagok vizsgálatának tudományos módszerét is magában foglalta. Egy korabeli feljegyzés szerint Bánfihunyadit pl. a festék-, üveg-, és ragasztógyártás, az ólom ezüsttartalmának kivonása, az arany kinyerése a meddőhányókból, illetve az ezekkel kapcsolatos tudományos kérdések is érdekelték.

„én most itt Londinumban az Gresham Collégiumban profesor vagyok”

Bánfihunyadi Londonba költözését sokáig 1612 körülre valószínűsítették. Valószínű, hogy első angliai éveiben főleg ötvösmunkával kereste kenyerét, a Balogh-Oszóczki szerzőpáros által felkutatott és 1613. április 2-án Londonban kelt levelében mindenesetre arról számol be, hogy ötvösműhelyt nyitott. Néhány éven át nincs hírünk a tevékenységéről, azonban amikor I. Rákóczi György fejedelem az 1630-as évek elején kísérletet tett a kolozsvári Akadémia létesítésére, a főiskola professzori karában vezető helyet szánt neki.

Bánfihunyadi további sorsára nézve az angol források jóval többet árulnak el, mint a magyarok. Tudjuk, hogy 1633-1644 között a Gresham College-ban tanított. A város első főiskolája néhány évvel korábban, 1598-ban nyitotta meg kapuit, tanárainak köréből nőtt ki a legrégebbi angliai tudományos társulat, az 1663-ban alakult Royal Society (Királyi Társaság), amelynek 1710-ig ugyancsak a Gresham College nyújtott otthont. Egy-egy Cambridge-ből vagy Oxfordból megválasztott tanár tanított itt heti 2-2 órában

teológiát, csillagászatot, geometriát, zenét, jogot, orvostudományt és retorikát – részben latinul, részben angolul.

Bánfihunyadi 1642-ben Gyulafehérvárra címzett levele, amelyet Medgyesi Pálnak, I. Rákóczi György fejedelem prédikátorának küldött, a budapesti Országos Levéltárban található. Ebben a következőket írta: „én most itt Londinumban az Gresham Collégiumban lakom... Chymiban profesor vagyok... Johannes Banfihuniades”. Ezt egyik volt növendéke, John Webster is megerősítette, aki a *Metallographen: or An History of Metals* (London, 1671) című könyvében arról számolt be, hogy „már több mint 35 éve annak, hogy általános kémiát tanultam, amit az öreg Johannes Huniades oktatott”. Webster egyébként korának egyik legsokoldalúbb és legkülönösebb tudósa volt: orvos, puritán lelkész, teológus és a boszorkányhit kritikusa – nem tévesztendő össze a drámaíró Websterrel.

Kortársai számon tartották és megbecsülték Bánfihunyadit. A tudós William Lilly, korának egyik legbefolyásosabb angol asztrológusa *Anglicus, Peace or no Peace* című könyvét (London, 1645) Bánfihunyadinak ajánlotta:

„Nemzetünk nagy szerencsésének tartom, hogy ilyen nagy tudású ember, aki tőlünk olyan távol született, közöttünk, angolok között él... Az utóbbi időben senki nem ért el többet, mint ő, s alig hasonlítható össze valaki a tudós Hunyadival.”

Thomas Smith angol tudós és könyvtáros pedig mint „igen híres (famosissimus) magyar származású vegyész” említi *Vita Joannis Dee, Angli, Mathematici celeberrimi c.* életrajzában (London, 1707).

Mindezekkel együtt Bánfihunyadi szoros kapcsolatot tartott régi hazájával; a külföldön élő és hazafelé tartó magyarokkal anyanyelvükön beszélt, hazaírt levelei is magyar nyelvűek.

Bánfihunyadi nem volt teljes jogú professzora a kollégiumnak (esetleg élete végén nyerte el mintegy elismerésként a professzori címet), mert a Gresham alapszabályainak értelmében professzornak csak nőtlen embert volt szabad meghívniuk, ő pedig ekkor már házas ember volt. Londonban nősült meg, 1619-ben. Angol nőt vett feleségül: a nemesi családból származó Dorothy Colton-t, a Kent megyei Sir Francis Colton leányát. Egy évvel később megszületett első gyermekük, Erzsébet, s újabb egy évre rá fiuk, János, ifjabb „John Huniades”, akit később „Uniades”-ként is emlegetnek. Rajtuk kívül még két gyermekük született, róluk azonban nincsenek közelebbi adataink.

Halálának pontos körülményei és időpontja nem ismertek. A Szatmár vármegye monográfiájában jelzett esztendő (1650) Richard Smyth naplójának 1646. augusztus 28-i bejegyzése cáfolja: „Hans Hongar, alias John Huniades the chymist without Algate died” (Meghalt Hans Hongar, azaz Hunyadi János, az Algate kapun kívül lakó vegyész.)

William Lilly idézett könyvében azt írja Bánfihunyadiról, hogy 1645-ben hazautazni készült: „...most, amikor el fog hagyni bennünket [...Isten] vezérelje Önt biztonságosan, amíg szerencsésen meg nem érkezik Kolozsvárra, az Ön őseinek sírhelyéhez”. Anglia a

polgári forradalom időszakát élte ekkor, s a kíméletlen belharc Európa-méretű pestisjárvánnyal párosult. Nem tudni, ez volt-e az oka halálának; sírja azonban nincs Londonban, tehát valószínű, hogy útban hazafelé, Nyugat-Európában, talán Amszterdamban halt meg és ott is temették el.

Bánfihunyadi nem volt vagyonos ember, az erkölcsi megbecsülés nem járt különösebb anyagi sikerrel. Fia viszont, az 1696. november 15-én 75 éves korában elhunyt ifjabb Bánfihunyadi János, aki szintén vegyész lett, már 50 000 fontnyi vagyont hagyott nővérére, az 1710-ben kilencvenévesen elhunyt Bánfihunyadi Erzsébetre, aki Elizabeth Benson néven volt egy angol férfi hitvese, s aki az összeg nagy részét kórházépítésre ajánlotta fel.

Bánfihunyadi egész családja a London–Shoreditch-i St. Leonard-templom kriptájában van eltemetve.

A Shakespeare-kérdés

A 17. század eleji London, amelyben Bánfihunyadi élt, egyaránt volt kereskedelmi, tudományos és színházi központ. Ugyanebben a városban működött William Shakespeare (1564-1616) is, az angol nyelvű drámaírás és az európai irodalom egyik legnagyobb alakja, akit Angliában mai napig mint a nemzet dalnokát tisztelnek. A londoni tudományos és színházi világ azonban – bár földrajzilag közel esett egymáshoz – eltérő társadalmi hálózatokban mozgott.

Bánfihunyadi Londonba érkezésekor Shakespeare még élt, de már pályája végéhez közeledett; 1613 után vissza is vonult Stratfordba, ahol 1616-ban meghalt. A Rómeó és Júlia, amely Shakespeare egyik legismertebb tragédiája, feltehetően 1591-1595 között íródott és 1597-ben jelent meg először – tehát jóval Bánfihunyadi Londonba érkezését megelőzően!

A jelenleg ismert történeti források alapján nem maradt fenn olyan levél, feljegyzés, dedikáció vagy kortárs említés, amely Bánfihunyadi János és Shakespeare személyes kapcsolatát igazolná; sem a Gresham College dokumentumaiban, sem a színházi társulatok irataiban nem szerepel olyan adat, amely a két személy közötti érintkezést bizonyítaná. Bár Shakespeare műveiben szerepelnek alkímiai metaforák (például az ólom arannyá változtatását használja az emberi jellem fejlődésének szemléltetésére), ezek a reneszánsz kulturális köznyelvhez tartoztak és nem utalnak konkrét személyes kapcsolatra.

A történettudomány mai álláspontja szerint tehát a Bánfihunyadi–Shakespeare kapcsolat hipotézis, amelyet sem levéltári, sem kortárs irodalmi forrás nem támaszt alá.

És végül az Erzsébet-ház...

...amellyel kapcsolatban Mórícz Zsigmond a következőket írja: a Főtéren a legrégebbi „a kincstári épület, mely keskeny, egyszerű, nyugodt homlokzatával és az újabban hozzáépített boltíves támasztékkal hamar szembetűnik. Erről azt tartják, hogy Hunyadi János palotája, vagy legalább annak egy része volt.” A hagyomány szerint, amikor Hunyadi 1446-ban meglátogatta városunkat, kastélyt építtetett itt, s ezt a kormányzó halála után felesége, Szilágyi Erzsébet örökölte.

A főtér keleti oldalán álló, jellegzetes kiugró oromzatáról ismert házat számos legenda övezi, ám az egyébként gazdag nagybányai levéltár meglepően kevés adatot őriz róla. Tény, hogy a hajdani Asszonypataka, mint a Magyar Királyság egyik legjelentősebb gazdasági központja 1445-ben Hunyadi János birtokába került, majd Mátyás királlyá választása után szabad királyi városként közvetlen királyi tulajdon lett.

A Mátyás-kori fellendülés a város arculatán is nyomot hagyott, s ennek egyik legjelentősebb emléke az úgynevezett Erzsébet-ház (más néven Hunyadi-ház). A főtér keleti során hosszú ideig ez volt az egyetlen jelentős középkori épület; csak a későbbi feltárások derítették ki, hogy a szomszédos késő gótikus házsor, a Lázár-, Bay- és Schreiber-házak homlokzatai is igen látványos kapukereteket rejtnek.

Stílusjegyei alapján nem fogadható el egyértelműen, hogy az Erzsébet-ház 1446-ban épült; mai, jellegzetes gótikus-reneszánsz formáját valószínűleg később, a 15. század végén vagy a 16. század elején nyerte el. Az biztos, hogy a hosszú telken valójában nem egy, hanem két, közel egykorú, pincével, földszinttel és emelettel rendelkező épület különíthető el. A főtér felőli elegánsabb épületrész lehetett az eredeti Erzsébet-ház, amelyet a Kispénzverő (ma Dacia) utca túloldalán álló házzal három árkád köt össze. A két háznak valamikor külön bejárata volt, pincéik sem egy tengelyben helyezkednek el, csak később kapcsolták őket össze.

Az Erzsébet-ház homlokzatának síkjából kiugró pincelejárat közvetlenül a főtérről nyílik, e köré/főlé emelték a ma is látható kiugró épületrészt, az úgynevezett rizalitot, amely egykor magasabb és díszesebb, külső megjelenésében toronyszerű, leginkább a besztecei vagy nagyszebeni gótikus házakra emlékeztető gótikus zárterkélyt foghatott közre.

Az épület mai belső elrendezése sem középkori. A keskeny, boltozott földszinti folyosóról nyíló helyiségek többsége ugyancsak boltozatos, az emeleten azonban csak egy kisebb helyiség és a főtérre néző nagyterem boltozott, ez is egy későbbi átalakítás eredménye. A főtéri homlokzat emeletén egy késő gótikus ablakkeret látható, amelyet a nagyterem új boltozata miatt leszűkítettek. Alatta található a félköríves főbejárat, amely szintén utólagos építés, mivel egy később kialakított folyosóra nyílik.

Sajnos az Erzsébet-ház Főtérre néző „nyugodt homlokzatát” a múlt század ’40-es éveinek elején „modernizálták”. A XX. század második felében egy időre a tartományi múzeum ásványtani anyagát helyezték el középkori hangulatot árasztó termeiben, majd irodák működtek benne, emeletén pedig időszakos kiállításokat rendeztek. Jelenleg üresen várja, hogy eredeti fényét visszakapja.

Epilógus, meglepetéssel

Már éppen lezárni készültem az írást, illusztrációkat keresve, amikor egy hihetetlenül izgalmas tanulmányba botlottam, amely nem csupán Bánfihunyadi angliai tartózkodásának eddig homályos részleteit világítja meg, hanem egyéb, eddig vitatott életrajzi adatait is tisztázza.

A szerző, Gömöri György szerint az oxfordi Christ Church kollégium könyvtárában van egy 1608. évi hanau magyar Biblia (a vizsolyi Biblia második, Szenczi Molnár Albert által javított kiadása), amely egykor Bánfihunyadi János tulajdonát képezte. Ő ezt a könyvet a Bodleian Librarynek, az oxfordi egyetem könyvtárának ajándékozta. Mivel azonban a Bodleynak az ajándékozás időpontjában már volt egy példánya ugyanebből a Bibliából, Bánfihunyadi díszesen bekötött és 1617-ben dedikált (!) példányát másodpéldánynak tekintette, és 1676-ban eladta a Christ Church könyvtárának.

Mint a tanulmányhoz mellékelte illusztrációk is tanúsítják, a Bánfihunyadi-féle Biblia könyvtábláján az angol király (I. Jakab) címere látható; ezt fogja közre az évszám: 1617. A címer alatt a H * I * NB monogram jelzi, hogy a könyv eredetileg „Hunyadi Iohannes (de) Nagybánya” tulajdona volt.

A könyv első lapjain két, kézzel írt szöveget találunk – mindkettő Bánfihunyadi tollából származik. Bal oldalt egy latin nyelvű üdvözlővers áll, amelyet az oxfordi egyetemhez írt, jobb oldalt pedig egy magyar nyelvű, fél homokóra alakban lejegyzett kéziratos magyarázat található az ajándékozás időpontjáról és körülményeiről.

A latin vers magyar fordításban így hangzik:

„A nagyon régi és nagyhírű oxfordi akadémiához

Üdvözlégy, Egyetem, mely tudós atyák által virágzol,
bölcsek és szépszavúak: szókráteszi férfiak ők.
Ezt a magyar művet magyar adja – vegyétek e könyvet,
nincsen benne más, egyedül szent szövegek.
Ezt ama nagy tudományú Herceg gondozta, s olvasni is érti,
aki Cato műsáit is pártfogolni képes.
Boldogan gyarapodjál sok-sok századon át,
s hozzon Géniusod gazdag gyümölcsöket.”

A rövid latin vers alatt Bánfihunyadi aláírása szerepel, amely azért különösen érdekes, mert igazolja a gyakran megkérdőjelezett feltevést, hogy Bánfihunyadi János apja Bánfihunyadi Mogyoró Benedek református püspök volt. A szöveg ugyanis, miután „Johannes Banfihuniadinus Aurifaber de Nagi Bania” néven mutatta be a szerzőt, hozzáteszi: „Filius Benedicti BanfiHuniadini Superintendentis Ecclesiarum CisTibiscanarum in Hungaria.” Bánfihunyadi alighanem azért is fontosnak tartotta, hogy mindezeket kiemelve, mert tartott attól, hogy az oxfordi tudós doktorok esetleg lenézik, mivel „csak” alkimista, illetve aranyműves, és nincs magasabb társadalmi rangja vagy egyetemi végzettsége.

Ami magát az üdvözlő verset illeti, abban is van egy érdekes mozzanat: a „Princeps doctissimus”-ra („nagytudományú Herceg”-re) való hivatkozás. Bánfihunyadi itt minden bizonnyal Móríc hesseni hercegre, Szenczi Molnár Albert mecénására gondolt, akiről Szenczi a következőket írja hanaui magyar Biblia ajánlásában:

„És mivelhogy ennyi ékes nyelveknek tudása után ez nyelvet... [a magyart] meg akartad tanulni, engemet is, ki ez nyelvnek nem utolsó ékesgetője vagyok (távol legyen a kérkedés), szokott kegyességednek rajtam elébbnyújtásával méltóztass.”

Bánfihunyadi tudta, hogy Móríc nemcsak a nyelvekben jártas (aki talán már olvas is magyarul), de polihisztor, iskolaalapító, a tudományok támogatója. Az sem kizárható, hogy korábban személyesen is találkoztak: Bánfihunyadi – mielőtt Angliába került volna – az alkimisták egyik központjának számító Oppenheimben és Frankfurtban is megfordulhatott, ahol maga Móríc herceg is buzgón foglalkozott a „hermetikus tudományokkal”.

Ami a Bánfihunyadi-féle Bibliában jobb oldalt található magyar nyelvű magyarázatot illeti, egy másik fontos információt árul el tudósunk életéről: ennek alapján pontosan rögzíthető Bánfihunyadi Angliába érkezésének dátuma: 1608. A szöveg ugyanis így hangzik: „Én BanfiHuniadi Eötvös János, Nagi Baniai, mikor itt Angliában [közbeszúrva: ‘London’] laktam volna 9 esztendeig, és innét hazámban Magyarországon indultam volna, hagytam ezt az Magyar Bibliát az Oxoniai Bibliotecába, örök emlékezetnek okáért. Christus Urunk születése után 1617. Julii 15.”

Azt nem tudhatjuk bizonyosan, milyen alkalomból látogatott el a magyar alkimista Oxfordba, talán ismert ott valakit, ekkor mutatták meg neki a nemrég alakult egyetemi könyvtárat, s az is lehet, hogy vendéglátója bízta: ajándékozzon „örök emlékezetnek okáért” valamilyen könyvet a Bodleynek. Ez a valaki lehetett Arthur Dee neves angol alkimista, I. Károly király orvosa, aki valaha Oxfordban tanult, s akit Bánfihunyadi ekkor már minden valószínűség szerint ismert, de lehetett akár az ugyancsak oxfordi kötődésű híres matematikus, Thomas Allen is.

Akár családi, akár más okok késztették Bánfihunyadit arra, hogy 1617-ben hazatérjen, biztosra vehető, hogy 1619-ben már újra Angliában tartózkodott. Hamarosan megnősült, feleségül vette a már bemutatott Dorothy Colston-t, majd hetvenéves korában 1646. augusztus 28-án meghalt.

Dávid Lajos

Könyvészet:

Gömöri György: Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában - Magyar Könyvszemle 94. évf. 1978. 1. szám

Dr. Schultheisz Emil, Dr. Tardy Lajos: Bánfihunyadi János az újabb adatok tükrében - Orvosi Hetilap, 1969, 20. szám

Dr. Paczolay Gyula: Magyar vegyész a XVII. századi Angliában: Bánfihunyadi János - Élet és tudomány, 1976, 2. szám

Weisz Attila: Hunyadi-ház, Nagybánya - Erdélyi Magyar Lexikon (lexikon.adatbank.ro)
Évek és iskolák, A nagybányai középoktatás 450 éve - Emke-füzetek, Nagybánya, 1997
Dr. Marian Felix: Bánfihunyadi János (1576-1646) - BÚSZ, 2000. április 21-27.